

Wereldgeschiedenis
Een inleiding

Wereldgeschiedenis

Een inleiding

Eric Vanhaute

**ACADEMIA
PRESS**

© Academia Press
Eekhout 2
9000 Gent
Tel. 09/233 80 88 Fax 09/233 14 09
info@academiapress.be www.academiapress.be

De uitgaven van Academia Press worden verdeeld door:

J. Story-Scientia bvba Wetenschappelijke Boekhandel
Sint-Kwintensberg 87
9000 Gent
Tel. 09/225 57 57 Fax 09/233 14 09
Info@story.be www.story.be

Ef & Ef Media
Postbus 404
3500 AK Utrecht
info@efenefmedia.nl www.efenefmedia.nl

Vanhaute, Eric
Wereldgeschiedenis
Een inleiding
Tweede, volledig herziene editie, 2012

Gent, Academia Press, 2012, X + 230

ISBN 978 90 382 1898 4
D/2012/4804/40
NURI 680
U 1720

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Voorwoord	IX
Prelude	
Kosmische geschiedenis en menselijke geschiedenis	1
Evolutie en progressie	2
De geschiedenis van de mens in een notendop	4
1. Wereldgeschiedenis: een geschiedenis van de wereld?	11
1. Wereldgeschiedenis is een andere manier van kijken	12
2. Wereldgeschiedenis is een andere manier van denken	13
3. Welke wereldgeschiedenis?	14
4. Waarom wereldgeschiedenis	17
5. Wereldgeschiedenis als traditie en vernieuwing	19
Etnocentrische wereldgeschiedenissen	20
Een Europees universalisme	22
Een nieuwe wereldgeschiedenis	23
Beschavings- versus wereldgeschiedenis	25
2. Een menselijke wereld: mens en mensheid	29
1. Altijd meer mensen: bevolkingsgroei	31
2. Demografische transitie	37
3. Demografische groei als rem of als motor	41
Bevolkingsgroei als rem	41
Bevolkingsgroei als motor	44

4. Familie, gender en vruchtbaarheid	46
5. Ziekte en dood	51
6. Mobiliteit en migratie	55
3. Een natuurlijke wereld: ecologie en economie	59
1. Een ecologische wereldgeschiedenis	62
2. Klimaatwijzigingen	66
3. Energie	68
4. Kennis en technologie	72
5. Grenzen aan de groei	77
4. Een agrarische wereld: boeren, landbouw en voeding	81
1. De mens wordt boer	82
2. Het ontstaan en de verspreiding van de landbouw	84
3. De ‘Columbian exchange’	87
4. Landbouw en voeding vandaag: the big escape of the big trap	90
5. Het einde van de boerensamenlevingen	92
5. Een politieke wereld: bestuur en heersers	95
1. Minisystemen	96
2. Rijken	98
3. Staten en het interstatensysteem	101
4. Hegemonie en imperium	105
6. Een goddelijke wereld: cultuur, eschavingen en religies	111
1. Beschaving in het enkelvoud	113
2. Civilisations sont des continuités (Fernand Braudel)	116
3. Beschavingen in conflict	118
4. Een westerse beschaving?	119
5. Wereldreligies	122
7. Een gescheiden wereld : The West and The Rest	127
1. The Rise of The West en The Great Divergence	128
2. Het meten van de kloof	130
3. Een wereld met grote verschillen: The Rise of The West als een intern proces	133
4. Een wereld met grote gelijkenissen: The Great Divergence als een samenloop	135

5. Groeiende verschillen door een groeiende interconnectie: handel, technologie en staat	138
De groei van een ongelijk mondiaal handelssysteem	138
De groei van een dominant Europees kennissysteem	140
De groei van een triomferend Europees staatsysteem	141
6. Een nieuwe globale positie van Europa en de transformatie van de Europese samenleving	142
Een nieuwe globale positie voor Europa	143
De transformatie van de Europese samenlevingen	145
Een Europese of mondiale Industriële Revolutie	146
7. Andere vragen, andere antwoorden	148
8. Wat met Afrika?	150
8. Een globale wereld: globalisering of globalisering	153
1. Op zoek naar een definitie	155
2. Globalisering als strijdtoneel	158
3. Op zoek naar de historische wortels van de globalisering	160
4. Hedendaagse globalisering als werkelijkheid en als vertoog	166
9. Een gepolariseerde wereld: ontwikkeling, armoede en ongelijkheid	169
1. Armoede op de internationale agenda	170
2. Het meten van armoede	172
3. Van armoede naar ongelijkheid	174
4. Van ongelijkheid naar polarisering	177
5. Het debat over ontwikkeling en ongelijkheid	180
10. Een wereld in stukken: eenheid en fragmentatie	183
1. Schalen en patronen van ruimte	186
2. Schalen en patronen van tijd	194
3. De interactie tussen schalen van ruimte en tijd: welk onderzoeksraamwerk	197
4. De frontiers van de wereldgeschiedenis	203
Herkomst van de figuren	207
Literatuurwijzer	209

Voorwoord

The one duty we owe to history is to rewrite it – Oscar Wilde

Het verleden is een vreemd land. We zijn er nooit geweest, we kennen het alleen van anderen. Het is dan ook aan al die anderen aan wie ik dit leerboek opdraag. Zij die door de generaties heen de kennis hebben vergaard, geanalyseerd, doorgegeven. Zij die met vernieuwend diepteonderzoek en meesterlijke syntheses de geschiedenis keer op keer hebben herschreven. Het is hun wijsheid die ik hier verzamel, op hun schouders dat ik sta. Het is niet mogelijk recht te doen aan alle inzichten die ik hier samenbreng. De selectieve literatuurlijst achteraan is daarom mijn bescheiden ode aan de historici en wetenschappers die de basis hebben gelegd van de fascinerende discipline die wereldgeschiedenis de voorbije jaren is geworden. Mijn dank gaat ook uit naar de vele honderden studenten die de voorbije jaren deze kennis soms enthousiast, soms tegen wil en dank hebben moeten verwerken. Meer dan ze kunnen vermoeden, hebben ze bijgedragen tot het kritisch herdenken van dit leerboek. In het bijzonder wil ik Jan-Frederik Abbeloos, Frank Caestecker en Peer Vries, maar ook drie referenten en de leden van mijn Gentse Onderzoeksgroep *Communities/Comparisons/Connections* danken voor het kritisch lezen van teksten. Verder ook mijn dank aan Peter Laroy en Academia Press voor de immer enthousiaste ondersteuning bij het klaarstomen van deze tweede, volledig herziene editie.

De kracht van wereldgeschiedenis ligt in haar ‘inclusiviteit’, in de betrokkenheid, in de uitdaging de diversiteit van de menselijke geschiedenis te vertellen in een geïntegreerd, globaal, maar uiteindelijk ook eigen verhaal. Die kracht is ook haar grootste moeilijkheid, hoe maak je van dat inclusieve en eigen verhaal een condense en ook coherente geschiedenis, hoe geef je hier betekenis aan? De keuzes die ik maak, worden duidelijk in de opbouw van het boek in tien hoofdstukken. De indeling is thematisch georganiseerd en gaat uit van de grote vragen uit de menselijke geschiedenis. Zo gaan we op zoek naar tien historische verhalen, parallel en geïntegreerd. Ze spelen zich af in een wereld vormgegeven door myriaden menselijke acties en interacties. Het zijn de sporen hiervan die het mogelijk maken terug te kijken naar waar we als menselijke groep van gekomen zijn.

Eric Vanhaute
Antwerpen, 2012

Prelude

Kosmische geschiedenis en menselijke geschiedenis

In de geschiedenis van het universum is de reisweg van de mens maar een klein verhaal. Het is wel ons verhaal, en het is een boeiend verhaal. Die geschiedenis van de mensheid vertellen is niettemin een zo goed als onmogelijke opdracht. Tenminste, indien we het hele verhaal willen optekenen. Toch behoren de geschiedenissen die verhalen over het lot van de mens en zijn wereld tot de oudste vormen van collectieve vertellingen. Die behoefte tot zin- en betekenisgeving is al even menselijk als het stellen van de vraag naar het hoe en waarom hiervan. Verder in dit boek wordt ingegaan op het wat, hoe en waarom van wereldgeschiedenis. In dit voorspel plaatsen we de menselijke geschiedenis in perspectief en schetsen we een korte historische achtergrond op basis van de meest recente inzichten. Die inzichten komen verder in het boek omstandig aan bod.

Tegen de historische achtergrond van het 13,7 miljard jaar oude universum is de menselijke geschiedenis maar een oogwenk. Symboliseert de Parijse Eiffeltoren de geschiedenis van het universum sinds de *Big Bang*, dan stelt het verhaal van de mens niet meer voor dan de dikte van de verflaag bovenop de toren. Hieronder stellen we de geschiedenis van de kosmos voor op de schaal van een kalenderjaar.

Big Bang	1 januari	13,7 miljard jaar terug
De vorming van sterren en sterrenstelsels	Begin februari	12 miljard jaar terug
Geboorte van ons zonnestelsel	9 september	4,7 miljard jaar terug
Ontstaan van de aarde	15 september	4,5 miljard jaar terug
Vroegste leven op aarde	Begin oktober	4 miljard jaar terug
Eerste wormen	16 december	650 miljoen jaar terug
Eerste reptielen en bomen	23 december	370 miljoen jaar terug
Heerschappij van de dinosaurïers	24/28 december	330-65 miljoen jaar terug
Verschijsning van de eerste mensen	Avond 31 december	2,7 miljoen jaar terug
Eerste landbouwsamenlevingen	31 december 11: 59:35	12.000 jaar terug
Begin onze jaartelling	31 december 11: 59:56	2000 jaar geleden

De geschiedenis van de aarde begint pas wanneer het universum al 9 miljard jaar oud is. Het vroegste leven verschijnt al vrij vroeg hierna, ongeveer 4 miljard jaar terug, maar blijft voor de overgrote tijd beperkt tot microscopisch kleine, eencellige levensvormen. Meer complexe organismen verschijnen vanaf 600/700 miljoen jaar terug, in de kosmische kalender is het dan al half december. Het is valavond van 31 december wanneer de eerste mensen (*homo habilis*) op de aarde rondlopen.

Evolutie en progressie

Evolutie is een verhaal te groot en te groots voor woorden. Dat 13,7 miljard jaar terug het universum uit het niets ontsprong en dat 9 miljard jaar later uit vrijwel niets op een kleine planeet leven ontstond, is zonder meer duizelingwekkend. Het feit dat dit het begin was van een proces van evolutie dat onder meer leidde tot een soort die in staat is dit proces te doorgronden, is niet minder verbluffend.

Het wonder van de evolutie maakt het echter geen voorbestemd verhaal. De Britse evolutiebioloog Richard Dawkins verwoordt het als volgt: ‘De evolutie heeft vele miljoenen voorlopige eindbestemmingen bereikt (het aantal levende soorten op het moment van de observatie) en er is geen andere reden dan ijdelheid – menselijke ijdelheid, om precies te zijn, aangezien wij degenen zijn die hier het woord voeren – om er één als meerwaardig of als dichterbij het einddoel te bestempelen dan alle andere. (...) De historicus moet vermijden een geschiedenis te construeren die ook maar in het minst naar een menselijk hoogtepunt als eindbestemming lijkt toe te werken’ (blz. 17 uit *Het verhaal van onze voorouders*).

Paleontoloog en evolutiebioloog Stephen J. Gould stelde het nog scherper: de homo sapiens is niet representatief voor, noch de uiteindelijke uitkomst van de evolutie. De evolutie is geen vooraf uitgetekende fasentheorie, die, mocht ze als een film opnieuw worden afgedraaid, telkens dezelfde uitkomst zou hebben. Daarvoor zit er te veel toeval in het spel, of noem het vanuit ons standpunt geluk. De kans dat bij een nieuw evolutionair spel er opnieuw zoiets als een menselijk wezen zou uitgroeien, is verwaarloosbaar klein.

Dit toeval of geluk wordt bepaald door extinctie. In de evolutie van het leven is extinctie het uiteindelijke lot van vrijwel alle soorten. Ongeveer 99 procent van alle soorten die ooit op aarde hebben geleefd, zijn intussen uitgestorven. Dit gebeurt echter niet gelijkmatig, de geschiedenis kent verschillende periodes van massa-extinctie. Zo stierf op het einde van het Krijttijdperk 65 miljoen jaar terug samen met de dinosaurussen ongeveer de helft van alle bestaande soorten uit. Het is dit 'toeval' dat de opmars van de zoogdieren, in die tijd nog onbeduidende nachtelijke insectivoren, en later dus van de mens mogelijk heeft gemaakt. De massale extincties op het einde van het Trias (200 miljoen jaar terug) en tijdens de overgang van Perm naar Trias (250 miljoen jaar terug) troffen naar schatting respectievelijk 75% en 90% van alle soorten. Volgens sommigen staan we nu, onder het regime van de Homo Sapiens, voor een nieuwe fase van massa-extinctie.

Recente wetenschappelijke inzichten wijzen dus de idee van een gerichte, gestuurde evolutie af. Er is geen vooraf uitgetekend patroon of ritme in de evolutie, laat staan zoiets als een 'intelligent ontwerp'. Dat betekent niet dat er in evolutie geen 'progressie' mogelijk is. Niet een onvermijdelijke progressie in de richting van de mensheid, maar een vooruitgang in de richting van een grotere complexiteit. We mogen daarbij niet vergeten dat de meest langdurige en eenvoudige levensvormen, de bacteriën, nog altijd de meest voorkomende zijn. Het feit dat er, onafhankelijk van elkaar, vaak vele malen dezelfde evolutionaire ontdekkingen zijn gedaan (zoals de ontwikkeling van ogen in allerlei levensvormen) wijst op een beperkte mate van voorspelbaarheid. Dit komt omdat vergelijkbare problemen om vergelijkbare oplossingen vragen en dat tegelijkertijd het aantal oplossingen niet onbeperkt is. Die steeds nieuwe oplossingen zijn een gevolg van wat Richard Dawkins de voortdurende wapenwedlopen noemt in de evolutie. De overlevingsstrijd tussen soorten, tussen predatoren en prooien, stimuleert via de natuurlijke selectie progressieve evolutionaire stappen, een geleidelijke, stapsgewijze, progressieve verbetering. 'Progressie in de evolutie bestaat niet uit één enkele klim omhoog, maar vertoont een rijmend verloop, ongeveer zoals de tanden van een zaag. Aan het einde van

het krijt bereikte een zaagtand een diep dal op het moment dat de dinosaurussen abrupt plaats maken voor een nieuwe, en spectaculaire klim, de progressieve evolutie van de zoogdieren (...) Sinds hun opkomst hebben ook de zoogdieren wapenwedlopen door-gemaakt, gevolgd door perioden van uitsterven, en hernieuwde wapenwedlopen' (blz. 693 uit *Het verhaal van onze voorouders*).

In het aangeven van periodes wordt zoveel mogelijk vermeden de oude, eurocentrische benamingen over te nemen, zoals Oudheid, Middeleeuwen, Nieuwe Tijd, Renaissance. De tijdsaanduiding volgt nog wel de christelijke kalender, maar wordt aangegeven in de meer neutrale aanduiding v.t./n.t. (voor/na (het begin van) onze tijdsrekening). In het Engels vinden we steeds vaker het eveneens meer neutrale BCE/CE terug (Before the Common Era / Common Era).

De geschiedenis van de mens in een notendop

Ongeveer vijf tot zes miljoen jaar terug splitst de groep van gezamenlijke voorouders van de chimpansees, de bonobo's en de hominiden zich op. Oostelijk en Zuidelijk Afrika blijft nog gedurende miljoenen jaren hun biotoop. Uit de afstammingslijn van de *hominiden*, onze directe voorouders, ontstaan naar alle waarschijnlijkheid enkele tientallen soorten of species. Allemaal kenmerken ze zich door het rechtop lopen en door het toenemende gebruik en later de graduele verbetering van (stenen) werktuigen. Vele van deze soorten sterven uit, andere zijn de aanzet voor een verdere evolutie. Het belangrijkste kenmerk is de graduele groei van de herseninhoud. De *homo habilis* (de 'handige mens', soms beschouwd als de eerste echte mens, het geslacht *homo*) die ongeveer 2,3 tot 1,5 miljoen jaar terug leefde, leerde meer complexe vormen van steenbewerking. De *homo erectus* was de soort die, ongeveer 1 miljoen jaar terug, aan de basis lag van de eerste grote trektocht uit Afrika, tot in de verre uithoeken van Eurazië. Deze mensen leerden ook het vuur controleren. In de loop der tijden zijn alle menselijke soorten uitgestorven, op één soort na: de *homo sapiens*.

Algemeen wordt aangenomen dat de geschiedenis van de moderne mens begint tussen 200.000 en 300.000 jaar terug, met het verschijnen van deze *homo sapiens*. Recente genetische informatie wijst uit dat alle mensen van vandaag afstammen van een kleine groep Afrikaanse voorouders, die duizenden generaties terug op de savannes rondzwierf. Deze moderne mens onderscheidt zich van zijn voorouders door meer ontwikkelde vor-

men van (symbolische) communicatie, door het doorgeven van geaccumuleerde kennis en door processen van collectief aanleren, alles samengevat als cultuur. De mens kan zich hierdoor sneller aanpassen aan veranderende omstandigheden, zonder dat het menselijke genetische patroon zich eerst moet wijzigen. Met behulp van een meer gesofisticeerde steentechnologie kan de homo sapiens zich verspreiden over grote delen van oostelijk Afrika. Omstreeks 100.000 jaar terug, volgens sommigen zijn ze op dat moment met niet meer dan 10.000, begint de moderne mens zijn trek uit Afrika, eerst naar Azië, vanaf 50.000 jaar terug naar Australië, vanaf 40.000 jaar terug naar Europa en vanaf 20.000-15.000 jaar terug naar Amerika. Intussen kan de mens zijn technologische kennis aanpassen en verbeteren. Dit gebeurt naar hedendaagse normen erg traag, onder meer door de lage bevolkingsdichtheid en de kleine schaal van de samenlevingen. Gedurende meer dan 200.000 jaar, 95% van zijn geschiedenis, overleeft de moderne mens als jager-verzamelaar (**periode van de jager-verzamelaars, 250.000-10.000/8000 v.t.**). In die periode ontwikkelt hij door de veelvuldige migraties een opmerkelijke diversiteit in levenswijze en technische kennis. Dit gaat gepaard met een zekere, maar opnieuw bijzonder trage bevolkingsgroei. 30.000 jaar terug is de mens nog met enkele honderdduizenden, in de periode juist vóór de landbouwrevoluties is dat opgelopen tot zes miljoen. Deze groeiende groep past nieuwe, meer succesvolle jachttechnieken toe en gebruikt overal ter wereld het vuur om bossen te ruimen voor nieuwe planten. Wapens, kleding en allerlei artistieke expressies verbeteren in de laatste periode vóór de landbouwrevoluties.

De eerste landbouwsamenlevingen ontstaan ongeveer 12.000-10.000 jaar terug (**periode van de landbouwsamenlevingen, 10.000/8000 v.t. – 1750/1800 n.t.**). De overgang is heel gradueel, met eerst kleine vormen van meer permanente nederzettingen en cultivering. Hoewel de periode van de jager-verzamelaars 250.000 jaar duurde, is naar bevolkingsaantal gemeten het landbouwtijdperk de belangrijkste periode in de menselijke geschiedenis. 70% van alle mensen die tot nu toe ooit hebben geleefd, deden dat immers in deze periode (tegenover 12% in de periode ervoor). De landbouwsamenlevingen ontstaan in een divergerende wereld. De regionale verschillen zijn groter dan in de periodes ervoor en erna. Vier grote zones ontwikkelen zich min of meer onafhankelijk van elkaar, ten minste tot 1500 n.t.: Afro-Eurazië, Amerika, Australië en de eilanden in de Stille Zuidzee. Opvallend is dat in diverse regio's en ongeveer in dezelfde periode landbouwsamenlevingen ontstaan, later gevolgd door meer grootschalige staatsvormen, steden, monumentale architectuur, staatsreligies en bureaucratische beheersinstrumenten, waaronder het schrift. Het ontstaan van de kennis van landbouwtechnieken, onafhankelijk van elkaar, wijst op het voorkomen van soortgelijke factoren, zoals klimaatwijzigingen

(opwarming na de laatste ijstijden), ecologische grenzen (droogten, uitroeiing van zoogdieren) en een grotere demografische druk. De meer permanente nederzettingen kunnen meer mensen voeden en herbergen. Technologische veranderingen gaan sneller dan in de periode ervoor. De productie en ook de bevolking kunnen stijgen met een vroeger ongekende snelheid. Afgeleide producten van de landbouw, zoals vezels, huiden, mest en melk, worden handelswaar tussen gemeenschappen. De groei van de landbouwmaatschappijen wordt vaak afgeremd door de uitbraak van nieuwe ziektes, een gevolg van de overdracht van nieuwe pathogene bacteriën tussen dier en mens, en door oorlogsvoering. Op langere termijn nemen deze gemeenschappen in grote delen van de wereld de overhand. De organisatie van de landbouw over de seizoenen heen en het beheer van de voorraden noodzaken nieuwe vormen van controle. Die controle wordt uitgeoefend door nieuwe groepen van niet-landbouwers, die in hun levensonderhoud voorzien door het onttrekken van een deel van de oogst via tribuut (of belasting). De sociale verschillen groeien.

Van 8000 tot 3000 v.t. ontwikkelen deze vroege landbouwsamenlevingen zich als een conglomeraat van dorpen, die vaak nog in nauw contact leven met de jacht en de visvangst. Verdere groei leidt tot meer specialisatie, nieuwe types van leiderschap die de oude familieverwantschappen overstijgen en tot nieuwe genderrelaties, die de vrouw meestal weghouden van de machtsposities in de dorpen. Binnen die netwerken van dorpen groeit soms ook een hiërarchie, vaak gelegitimeerd vanuit de noodzaak tot bescherming. Deze vroegste vormen van staatsvorming geven ook de aanzet tot de eerste steden (3000 tot 500 v.t.). De oudste steden in Afro-Eurazië zijn 5000 jaar oud, in Midden- en Zuid-Amerika zijn ze 2000 jaar jonger. Steden kenmerken zich door een meer complexe interne arbeidsverdeling, met aan de top de specialisten in bestuur, religie en oorlogsvoering. Steden kunnen alleen maar overleven wanneer ze kunnen teren op vooruitstrevende, productieve landbouwsamenlevingen met een aanzienlijk surplus. Vaak gaat het over vormen van landbouw die een centrale organisatie nodig hebben, zoals complexe irrigatienetwerken.

Groeien steden uit tot centra van een groter bestuurlijk geheel, dan spreken we van de eerste (landbouw)rijken of beschavingen. Allemaal worden ze gekenmerkt door vormen van formeel bestuur, door het permanent afnemen van een deel van de opbrengsten (taxatie), door de uitbouw van een centrale administratie en van legers en door een religieus staatssysteem. De eerste grote rijken of beschavingen in Mesopotamië (Tigris en Eufraat), Egypte (Nijl), India (Indus) en Noord-China (Gele Rivier) kenmerken zich daarnaast door uitgebouwde netwerken van transport, handel en culturele uitwisseling.

Tussen deze centra van beschaving groeien tevens handels- en communicatienetwerken, zoals de zogenaamde 'zijderoutes' tussen West- en Oost-Azië.

In de periode tussen 500 v.t. en 1000 n.t. groeit het aantal beschavingen of rijken aan en neemt de interactie hiertussen ook toe: Japan, Korea, China, India, Perzië, Rome, Ghana en Teotihuacan. Historici noemen deze periode (en dan vooral 500 v.t. tot 100 n.t.) vanwege de sterk gelijkende bewegingen in alle werelddelen ook de 'axiale periode' (*axial age*). Tegelijk verschijnen steden en meer uitgebreide staten in de meer perifere regio's, zoals in Noordwest-Europa, sub-Sahara Afrika, Zuid-India en zuidelijk China. De toenemende contacten tussen grote rijken zoals de dynastie van de Achaemeniden in Perzië, de Han-dynastie in China, het Romeinse Rijk in het gebied van de Middellandse Zee, de rijken van Magadha en Maurya in India en, later, het Islamitische Rijk van de Abbasiden, bevorderen de culturele uitwisseling. Dit is het meest duidelijk in de groei en verspreiding van de wereldreligies. Wereldreligies zwermen uit van het oude centrum, zijn niet meer gebonden aan één staatkundige eenheid en claimen allemaal universele waarheden: het boeddhisme vanuit Noord-India, het christendom vanuit het Romeinse Rijk, de islam vanuit het Arabische schiereiland. Eenzelfde expansie van rijken in economische, militaire en culturele zin doet zich voor op het Amerikaanse continent, met de beschavingen van Teotihuacan en de Maya's in Centraal-Amerika en de Moche-beschaving in het huidige Peru. Bevolkingen groeien niet alleen in de landbouwzones, maar ook in meer perifere gebieden, zoals in de steppes van Eurazië, op de vlakten van Noord-Amerika en op de eilanden van de Pacific. Ook hier vestigen zich vaak imposante rijken, zoals dat van de Mongolen, dat zich in de 13de eeuw uitstrekt van China tot Europa. In Afrika verspreidt vanuit het westelijke kerngebied een migratiebeweging naar het oosten en het zuiden de talen en culturen van de Bantoe.

Tussen 1000 en 1750 n.t. zetten deze trends zich verder, maar met op de achtergrond belangrijke veranderingen. De belangrijkste is die van de koppeling van de grote wereldzones. Door hun veroveringstochten, maar vooral door de uitbouw van handelsnetwerken, spelen Vikingen en Mongolen binnen Eurazië hierin een belangrijke rol. In Amerika brengt de militaire expansie van de Azteken (Midden-Amerika) en van de Inca's (Zuid-Amerika) een groot aantal volkeren samen in grote rijken. De belangrijkste impuls komt echter van een tot dan meer perifere regio in het Afro-Euraziatische complex, Europa. Na het uiteenvallen van de laatste grote rijken ontwikkelt zich hier een uiterst competitief systeem van kleine, sterk gecommercialiseerde en gemilitariseerde staten. In de zoektocht naar nieuwe commerciële mogelijkheden buiten de gevestigde Aziatische netwerken legt Europa de basis voor een nieuw, echt mondiaal systeem. De controle over de

handelsnetwerken naar het westen (Amerika) en het oosten (Azië via Afrika) brengt grote rijkdommen, materieel en intellectueel, maar laat ook een spoor van vernieling na (massale sterfte, plundering, slavenhandel). Dit nieuwe netwerk, dat zich eerst ent op de bestaande (Aziatische) netwerken, groeit uit tot een door Europa gecontroleerd globaal systeem. Vanaf de 16de eeuw groeit een geïntegreerd wereldsysteem, dat Europa op de kaart zet en de hele wereld transformeert.

De periode na 1750-1800 markeert de meest turbulente periode in de wereldgeschiedenis tot nu toe (**de moderne samenleving, 1750/1800 n.t. – vandaag**). Hoewel deze periode niet ouder is dan 250 jaar, overtreft het aantal veranderingen ruimschoots die in de rest van de menselijke geschiedenis. De jaren 1750-1800 verwijzen in de eerste plaats naar de start van de eerste industriële revolutie, die de snelheid van de economische en maatschappelijke veranderingen enorm de hoogte heeft ingejaagd. De belangrijkste zijn een nieuwe economische organisatie (industriële kapitalisme), snel opeenvolgende innovaties, veranderende globale verhoudingen, een snelle bevolkingsgroei en grote politieke en culturele verschuivingen. Deze transformaties genereren ook grotere verschillen, sociaal en geografisch. Zo blijft tot diep in de 20ste eeuw in de meeste regio's buiten de kernstaten de landbouwsamenleving dominant. Pas vanaf het begin van de 21ste eeuw leven er over de hele wereld meer mensen in een stad dan op het platteland. Oude rijken en beschavingen ruimen pas in het begin van de 20ste eeuw definitief plaats voor moderne, op complexe bureaucratieën gebouwde staten. Een grotere interconnectie leidt niet tot een meer eengemaakte wereld; de inkomensverschillen nemen hand over hand toe, zowel in de periodes van kolonisatie (tot 1960) als erna. Elders in dit boek komen vele vraagstukken van de snelle hedendaagse veranderingen uitvoerig aan bod. 'Industriële revoluties' volgen elkaar op: de eerste op basis van steenkool en ijzer, de tweede op basis van olie, petrochemie en elektriciteit, de derde op basis van de digitale revolutie. De hierdoor aangestuurde economische groei brengt wel een meer globale, maar geen meer gelijke samenleving. Nu de groeimotor van deze 'moderne periode' op zijn menselijke en ecologische grenzen lijkt te lopen en de wortels van vorige samenlevingsvormen zijn verdwenen (jager-verzamelaarssamenlevingen) of versneld worden afgebouwd (boerensamenlevingen), rijst in deze 21ste eeuw de vraag naar andere mondiale samenlevingsvormen die bevolking, welvaart en ecologie kunnen combineren met democratische staatsvormen en vrije sociale en culturele keuzes. Tegelijkertijd moet de 21ste eeuw op zoek gaan naar nieuwe internationale en globale verhoudingen die veel minder dan de 250 jaren ervoor gebouwd zijn op een Europese en westerse suprematie.

Chronologie van de menselijke geschiedenis

250.000-200.000 jaar terug	de moderne mens verschijnt (homo sapiens) en verspreidt zich over Afrika
100.000 jaar terug	de moderne mens start de migratie uit Afrika naar Eurazië
30.000 tot 20.000 jaar terug	versnelling in de ontwikkeling van technieken en cultuur
20.000 tot 15.000 jaar terug	einde van de laatste ijstijd de moderne mens verschijnt in Amerika; eerste vormen van permanente nederzettingen in Eurazië
10.000 tot 8000 v.t.	eerste landbouwgemeenschappen in Mesopotamië, Noord- en West-Afrika, China, Meso-America en Papua Nieuw Guinea
3000 tot 2500 v.t.	eerste volwaardige steden en staten in Mesopotamië, Egypte, India, Noord-China
2000 v.t.	ontstaan Euraziatische handelsnetwerken
1000 v.t.	ontstaan steden en staten in Midden-Amerika en de Andes; begin Bantoemigratie in Afrika
500 v.t. - 1000 n.t.	groei van steden en rijken, van bevolking en van handelsnetwerken
500 v.t. - 100 n.t.	'axiale periode' met de bloei van grote beschavingen en vernieuwingen in godsdienst, filosofie en wetenschap
200-1000 n.t.	postimperiale werelden (Eurazië)
13de eeuw	Pax Mongolica
16de-17de eeuw	ontstaan globale netwerken die alle regio's koppelen; einde rijken in Amerika; Colombiaanse uitwisseling; maritieme imperia: Spanje, Portugal, Holland, Japan; continentale imperia: Ming China, Moghol India, Rusland, Ottomaanse Rijk, Songhai in West-Afrika
late 18de eeuw	eerste doorbraak nieuwe industriële technieken en fossiele energie; begin suprematie van het Westen
19de eeuw	expansie wereldsysteem onder Britse hegemonie; nieuwe kolonisatiegolf
20ste eeuw	expansie wereldsysteem onder Amerikaanse hegemonie; dekolonisatie
begin 21ste eeuw	einde Amerikaanse hegemonie; einde suprematie van het Westen?

1. Wereldgeschiedenis: een geschiedenis van de wereld?

Is geschiedenis *bunk*, zoals autobouwer Henry Ford ooit zou hebben beweerd, dan is wereldgeschiedenis voorzeker de opperste vorm van gezwam. Is het dit niet, wil het meer zijn dan *one damned thing after another*, dan moeten eerst de vragen wat? en waarom? worden gesteld. De belangrijkste reden om vandaag wereldgeschiedenis te bestuderen is toegang te krijgen tot de historische achtergrond van onze hedendaagse geglobaliseerde wereld. Nu we dagelijks ervaren hoe complex en verbonden de wereld is waarin we leven, beseffen we ook dat regionale en nationale verhalen niet meer afdoende zijn om die wereld te doorgronden. Hoe is deze wereld geworden tot wat ze is, op welke wijze zijn uiteenlopende sociale, culturele, economische en politieke trajecten gegroeid en hoe werken ze op elkaar in? Wereldgeschiedenis gaat uit van de premisse dat de historische levenslopen van individuen, groepen, naties, beschavingen maar zin, betekenis krijgen in hun verbondenheid, binnen het overkoepelende menselijke verhaal. Zoals elke historiografie geeft wereldgeschiedenis dus ook betekenis, maar dan met de focus op vergelijking en interactie op een globaal niveau. Dit inzicht licht ik toe in dit eerste hoofdstuk. De eerste vraag is welk perspectief wereldgeschiedenis hanteert, zowel op het gebied van kijken (kennen) (1) als van denken (kunnen) (2). Daardoor rijst de vraag naar de identiteit (3) en het waarom (4) van wereldgeschiedenis. Een overzicht van de eigen historische achtergrond licht de opvallende vernieuwing in de wereldgeschiedenis tijdens de voorbije decennia toe (5). Wereldgeschiedenis is een eigen discipline geworden, met een heel eigen vraagstelling, eigen methodologie en theorievorming, eigen publicatiekanalen en een eigen finaliteit. Overschouwt wereldgeschiedenis met de ruimste slagen het verhaal van de mensheid, ze appelleert ook het meest uitgesproken

aan de kernvraagstukken van de hedendaagse samenleving, zoals demografische groei, ecologische grenzen, voedselzekerheid, bestuurlijke besluitvorming, culturele diffusie en sociale en economische ongelijkheid.

1. Wereldgeschiedenis is een andere manier van kijken

Wereldgeschiedenis is groot en groots. Groots omdat het tijdsperspectief en de ruimtelijke dimensie ongemeen breed zijn, omdat het aantal thema's binnen wereldgeschiedenis vrijwel oneindig is, omdat de bronnen over en de kennis van (delen) van de wereldgeschiedenis onoverzichtelijk lijken en omdat het analytische instrumentarium om deze informatie te begrijpen heel divers is. Toch is wereldgeschiedenis ook beheersbaar. Tijd, plaats, thema's en methodes bakenen een onderzoekskader af waarin grote, ambitieuze, maar ook heldere verhalen worden verteld over de immer spannende reis van de mensheid. Veralgemeningen, vergelijkingen, verbindingen en veranderingen dwingen de onderzoekers, de schrijvers en de lezers tot gestructureerde verhalen waarin divergentie en convergentie, verandering en continuïteit, samenwerking en conflict als sturende krachten herkenbaar worden.

De meest aanvaarde definitie van wereldgeschiedenis of globale geschiedenis is: *wereldgeschiedenis bestudeert het ontstaan, de groei en de veranderingen van de menselijke gemeenschappen in een vergelijkend perspectief en in hun onderlinge samenhang. Kernwoorden zijn Communities (gemeenschappen), Comparisons (vergelijkingen), Connections (verbanden) en Systems (systemen)*. Centraal staat niet de wereld op zich, wel de menselijke gemeenschappen die de wereld door de tijd heen hebben vormgegeven. Wereldgeschiedenis bestudeert die gemeenschappen op tweevoudige wijze: a) in vergelijkend perspectief met het oog op het detecteren van patronen, gelijkenissen en verschillen, en b) in hun interactie via contacten, connecties en beïnvloeding.

Wereldgeschiedenis kijkt naar de diverse vormen van menselijke samenlevingen die zich door de tijd heen hebben ontwikkeld, maar bekijkt die niet op zichzelf. Wereldgeschiedenis wordt zo een translokale, transregionale en transnationale geschiedenis. De bouwstenen, de actoren zijn de menselijke gemeenschappen. De context, het schouwtoneel is de wereld. Die wereld is de uitkomst van het samenleven van mens en natuur, van de interactie tussen humane gemeenschappen en de ecologische omgeving. Binnen heel verschillende omgevingen maakt de mens keuzes, soms dezelfde, soms andere. Wereldgeschiedenis vraagt zich af welke keuzes werden en worden gemaakt en

waarom. Wereldgeschiedenis wil weten waarom die keuzes in heel andere omgevingen soms gelijk, soms erg verschillend zijn. Wereldgeschiedenis zoekt ook uit in welke mate die keuzes elkaar hebben beïnvloed, in hoeverre interregionale contacten de geschiedenis van menselijke gemeenschappen een andere wending hebben gegeven. Wereldgeschiedenis plaatst op deze wijze de reisweg van de mensheid altijd binnen het mondiale spanningsveld. De uitkomst zijn zogenaamde metaverhalen, verhalen over de geschiedenis van de mens en de mensheid die uitgaan van de lokale en regionale ervaring, maar die op zoek gaan naar bredere verbanden, patronen, connecties, systemen. Wereldgeschiedenis is dus eerst en vooral een perspectief, een manier van kijken die grondig verschilt van andere manieren van sociaal onderzoek. Zonder een mondiale dimensie blijft dit beperkt tot het eigen 'geval' (groep, regio, land) of wordt de context vernaauwd tot het eigen ontwikkelingstraject (Europa, het Westen).

2. Wereldgeschiedenis is een andere manier van denken

Wereldgeschiedenis is meer kunnen dan kennen, wereldgeschiedenis is ook een attitude, een houding, een manier van denken. Wanneer menselijke gemeenschappen worden bestudeerd in een vergelijkend perspectief, in hun relatie met en in hun afhankelijkheid van elkaar, dan wijzigt het beeld. Achter elke opname die we maken, zit een *'big picture'*. Elke foto die met een scherpe focus wordt genomen, kan en moet worden aangevuld met een opname met een breedhoeklens. Deze nieuwe, globale dimensie doet ons andere vragen stellen en oude vragen anders formuleren. Ze bestrijken alle grote domeinen van het menselijk handelen:

- mensen en hun natuurlijke omgeving (inclusief demografie, techniek);
- de ontwikkeling en interactie van culturele systemen (inclusief religies, kunsten, wetenschappen);
- staatsvorming en conflict (inclusief vormen van bestuur zoals rijken en staten, oorlogen, revoluties);
- de vorming van economische systemen (inclusief landbouwsystemen, handel, industrialisatie);
- de ontwikkeling van sociale structuren (inclusief gender, familie, ras, klasse).

Grote vragen lokken grote antwoorden uit. Die vragen en antwoorden herdefiniëren de drie dimensies die in elke sociale en menswetenschap verweven zitten: de ruimtelijke dimensie ('wereld'), de tijdsdimensie ('geschiedenis') en de thematische dimensie ('wereldgeschiedenis', d.w.z. geschiedenis van menselijke samenlevingen).

Wereldgeschiedenis maakt duidelijk hoezeer deze drie dimensies de uitkomst zijn van keuzes, en dus het voorwerp zijn van discussie.

- 1/ Binnen het ruimere *tijdspectief* verliezen de bestaande, cultuurgebonden periodisering en betekenissen veel van hun betekenis. De ‘mondiale tijd’, de tijd van de aarde, het leven op aarde of de mensheid vraagt om andere omschrijvingen. Tijdschalen blijven dus relatief en worden binnen de wereldgeschiedenis permanent bevraagd.
- 2/ *Ruimtelijke en geografische concepten* zijn eveneens cultuurgebonden. Wereldgeschiedenis maakt ons bewust van de vaak uiteenlopende visies die bestaan over de eigen ruimte en over de manier waarop diverse dimensies elkaar overlappen, van lokaal over regionaal, nationaal, internationaal tot mondiaal/globaal.
- 3/ De *thematische dimensie* is evenzeer de uitkomst van keuzes. Wereldgeschiedenis is immers niet de geschiedenis van alles, kan dat ook niet zijn. Wereldgeschiedenis wil, zoals alle historische verhalen, betekenis geven, maar dan op een andere, ruimere schaal. Dit kan maar nadat bepaald is wat de eenheid van analyse is (menselijke systemen, ecologische systemen) en welk thema bestudeerd wordt.

In dit inleidende boek staat het bevragen van deze drie dimensies centraal. In het laatste hoofdstuk komen we hier uitvoerig op terug. Op deze manier krijgen we een beter inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van wereldgeschiedenis als betekenisgevend narratief.

3. Welke wereldgeschiedenis?

Wereldgeschiedenis bestudeert het ontstaan, de groei en de veranderingen van menselijke gemeenschappen in een *vergelijkend perspectief* en in hun *onderlinge samenhang*. De aandacht gaat niet naar individuele gemeenschappen (familie, clan, dorp, volk, staat, cultuur, beschaving), maar naar *verschillen en gelijkenissen in de ontwikkeling* van de onderscheiden gemeenschappen en naar de *connecties* tussen die gemeenschappen. Systemen van menselijk samenleven, van klein naar groot, krijgen in de wereldgeschiedenis maar betekenis in een breder perspectief, door het begrijpen van de keuzes die deze gemeenschappen hebben gemaakt in relatie tot hun omgeving en tot elkaar. Deze invulling wordt nog duidelijker wanneer we kijken naar wat wereldgeschiedenis niet is. Wereldgeschiedenis is niet (of niet alleen):

- universele of totale geschiedenis: wereldgeschiedenis is niet de geschiedenis van ‘alles’;
- internationale geschiedenis: wereldgeschiedenis is niet alleen de geschiedenis van relaties tussen ‘naties’;

- (westerse) beschavingsgeschiedenis: wereldgeschiedenis is meer dan een geschiedenis van de opkomst van één (westerse) beschaving;
- niet-westerse geschiedenis (vroeger: koloniale of overzeese geschiedenis): wereldgeschiedenis is meer dan een geschiedenis van de wereld buiten het ‘Westen’;
- comparatieve maatschappijgeschiedenis: wereldgeschiedenis is meer dan een vergelijkende geschiedenis van maatschappijen;
- globaliseringsgeschiedenis: wereldgeschiedenis focust veel verder dan alleen op de historische achtergrond van de hedendaagse globalisering.

Binnen deze vorm van wereldgeschiedenis zijn drie vragen en verhaallijnen dominant. In de eerste staat de graduele, geleidelijke (interne) groei van menselijke samenlevingen in relatie tot de (externe) ecologische uitdagingen. Binnen elke menselijke groep zien we daarom het ontstaan van vergelijkbare samenlevingspatronen: vormen van sociale orde en cohesie, vormen van taal en communicatie, vormen van leiderschap, vormen van voedselvoorziening, vormen van sociale reproductie (fertiliteit, opvoeding van kinderen, familiestructuren) enz. Binnen die patronen worden gelijke, maar ook vaak verschillende keuzes gemaakt. Die keuzes hangen in sterke mate af van de natuurlijke context waarbinnen de groepen leven. Ten tweede vormen menselijke groepen door een toenemende interactie grotere, overkoepelende structuren, culturen of beschavingen. Elke cultuur of beschaving moet een antwoord geven op dezelfde vragen: welk systeem van (politieke) beheersing (staat, leiderschap, bureaucratie, ...), welk systeem van (economische) overleving (landbouw, handel, nijverheid, roof, ...), welk systeem van (sociale) controle (legitimatie, repressie, ...) en welk systeem van (culturele) zingeving (religie)? De keuzes die binnen elke cultuur/beschaving worden gemaakt, laten ook veel gelijkenissen en verschillen zien. Ten derde komen culturen en beschavingen met elkaar op vreedzame of minder vreedzamer wijze in contact, vaak met een grote impact. Deze contacten verlopen via heel uiteenlopende wegen en hebben heel uiteenlopende gevolgen: handel (transactie van goederen), migratie, culturele diffusie of imitatie, roof, verovering, oorlog, integratie, incorporatie.

Voor het begrijpen van deze grote vragen is het niet nodig alles te kennen over alles. In de eerste plaats is het belangrijk keuzes te maken die verband houden met de eenheid van analyse (groep, volk, regio, beschaving, ...), het tijds kader (periode), het ruimtelijke kader (plaats) en het thema (invalshoek). Deze keuzes bestrijken niet noodzakelijk (en zelfs meestal niet) de hele wereld, maar hebben altijd de ambitie de eigen casus te overstijgen, om zo een verhaal te brengen dat inzicht geeft in het ontwikkelings traject van de hele menselijke gemeenschap.